

Л.Я. Кулажанка

ЦАРКВА І ІНТЭЛІГЕНЦЫЯ: З ВОПЫТУ СУПРАЦОЎНІЦТВА 1920—1930-х гг.

Пасля Рыжскай мірнаў дамовы (1921 г.) у склад польскай дзяржавы трапіла каля 5 млн. праваслаўнага карэннага насельніцтва, якое кампактна жыло на сваіх гістарычных землях на тэрыторыі Заходняй Беларусі і Украіны. Апынуўшыся ў складзе іншай дзяржавы, беларусы і ўкраінцы міжволі былі ўцягнуты ў вір дзяржаватворчых і нацыятворчых працесаў новай Польшчы, урад якой значную ўвагу надаваў царкве. Пазіцыя дзяржаўных улад вынікала з пераканання, што найлепшым грунтам дзяржаўнай стабільнасці з'яўляецца канфесійнае адзінства на аснове каталіцкага касцёла, тым больш што праваслаўная царква магла спрыяць замацаванню расійскіх уплываў на “крэсах” ці стварэнню асяродкаў беларускага і ўкраінскага нацыянальных рухаў. Таму, нягледзячы на канстытуцыйныя гарантыі роўнасці канфесій, польскі ўрад праводзіў палітыку па абмежаванні праваслаўнай царквы, паступовай яе паланізацыі і прышчапленні польскай культуры на ўсходніх тэрыторыях.

На тэрыторыі Заходняй Беларусі былі створаны Віленская, Гродзенская і Пінская епархіі, дзейнічалі 500 прыходаў і храмаў, 5 манастыроў, што прыкладна ў два разы менш, чым да першай сусветнай вайны, бо польскія ўлады зачынілі ўсе царквы і навучальныя ўстановы пры шпіталях і турмах, каля 100 прыходаў і 8 манастыроў было перададзена католікам або аддадзена на патрэбы дзяржавы¹.

У 1922 г. Міністэрствам веравызнанняў і народнай адукацыі Польшчы былі выдадзены “Часовыя правілы аб адносінах царквы і дзяржавы” (дзейнічалі да 1938г.), паводле якіх праваслаўная царква ў Польшчы без згоды сабору епіскапаў была аб'яўлена аўтакефальнай. (Аўтакефалія была зацверджана Усяленскім Канстанцінопальскім патрыярхатам, але не прызнана Маскоўскім патрыярхам.) У выніку царква аказалася ў вялікай залежнасці ад польскай адміністрацыі, часта варожай да праваслаўя. У 1920 - першай палове 1930-х гг. польскія ўлады яшчэ ішлі на часовыя ўступкі, давалі абяцанні, але самі паслядоўна фармавалі так званае “польскае праваслаўе” праз увядзенне богаслужэння на польскай мове, паланізацыю духоўнай адукацыі, царкоўных выданняў і інш.

У 1920-я гг. у праваслаўным царкоўным жыцці склаўся своеасаблівы перыяд, калі адбывалася замена епіскапата, пераарыентацыя рэлігійнага асветніцтва, і часова незапоўненая прастора ў рэлігійным жыцці стала натуральным чынам запаўняцца беларускім зместам. Хоць частка праваслаўнага духавенства напачатку стала правадніком урадавай палітыкі, значная колькасць яго, разумеючы небяспеку паланізацыі, імкнуліся і ў царкве, і ў грамадскім жыцці арыентавацца на мясцовую царкоўную і культурную традыцыю. Калі б праваслаўнае святарства, як пісаў архіепіскап Афанасій Мартас, “з самага пачатку свайго знаходжання пад уладай Польшчы перайшло на мову сваіх прыхаджан — беларускую, то ўратавала б царкоўнае жыццё ад паланізацыі”².

Як вынікае з публікацый беларускага перыядычнага друку, пасля ўвядзення польскага богаслужэння частка беларускага духавенства адмовілася служыць па-польску (святары Сімеон Сеўба, Віктар Бекарэвіч, Павел Выдрыцкі, Міхаіл Іванкевіч, Іосіф Грынкевіч і інш.). За адмову займацца паланізатарствам святарам не толькі забаранялася служыць, але іх выслялі з месцажыхарства, штрафавалі, арыштоўвалі і дэпартавалі ў Каргуз-Бярозу³.

Беларускія грамадска-культурныя арганізацыі, разумеючы выключную ролю царквы ў нацыянальна-культурным жыцці народа, прыйшлі да пераканання, што духавенства і народ не павінны быць звязаны толькі культурам, святарства павінна быць бліжэй да народнага жыцця, яго патрэб.

У Вільні, цэнтры беларускага культурнага і палітычнага жыцця, і ў суседніх ваяводствах значная частка інтэлігенцыі, нацыянальна-свядомай беларускай грамадскасці, прыйшла да разумення неабходнасці гуртавання вакол царквы для пераадолення расколу ў грамадска-палітычным і культурна-асветным руху, важнасці спалучэння каштоўнасцей хрысціянства з беларускай ідэяй. Адначасова ў Вільні, як цэнтры духоўнага асветніцтва, яшчэ жывыя былі “саборныя традыцыі” — супрацоўніцтва міран і духавенства, удзел інтэлігенцыі ў справах царквы на прынцыпах саборнасці і выбарнасці. Адсюль вынікала заклапочанасць інтэлігенцыі станам святарства, прынцыпамі арганізацыі царкоўнага жыцця, роляй царквы ў грамадстве. Рух за саборнасць царквы, які развіваўся ў пачатку ХХ ст. і выразіўся ў актывізацыі прыхадскога жыцця, дзейнасці прыхадскіх і епархіяльных саветаў, брацтваў, з’ездаў духавенства, сабораў епіскапаў, быў прыпынены. Дзяржава не была зацікаўлена ва ўдзеле грамадскасці ў царкоўных справах. Таму прабеларускія тэндэнцыі ў царкоўных структурах былі мінімальнымі, а асноўная дзейнасць інтэлігенцыі разгарнулася ў грамадска-культурных арганізацыях і выданнях праваслаўнай арыентацыі.

У адказ на запатрабаванні віленскай грамадскасі аб павароце царквы да надзённых патрэб паствы 26 лютага 1925 г. Сінод прываслаўнай аўтакефальнай царквы ў Польшчы прыняў пастанову, сутнасць якой зводзілася да рэкамендацый духавенству зычліва ставіцца да запатрабаванняў людзей і пры патрэбе прамаўляць казанні па-беларуску. Дазвалялася таксама выдаваць па-беларуску газеты “Народная ніва”, “Беларуская зарніца” і іншы.

Наступны раз царкоўныя ўлады звярнулі ўвагу на патрэбы беларусаў у 1926 г., калі адбыўся з’езд беларускіх дзеячаў па рэлігійных праблемах і былі выпрацаваны прапановы да дзяржавы і царкоўных улад. Яны дамагаліся, каб на землях, дзе жывуць беларусы, і царкоўнае кіраўніцтва і ніжэйшае духавенства было беларускім, каб у Віленскай духоўнай семінарыі ўсе прадметы, за выключэннем польскай мовы, выкладаліся па-беларуску, каб прываслаўным беларусам вярнулі забраныя цэрквы і прыходы, каб дзеці навучаліся Закону Божаму на беларускай мове.

У снежні 1929 г. віленскія беларускія арганізацыі на чале са святаром Аляксандрам Каўшом прад’явілі Міністэрству веравызнанняў і народнай адукацыі мемарандум з патрабаваннем “паўнаты правоў” для прываслаўных беларусаў Віленшчыны. Сярод іншых былі прапановы перадаць беларусам царкву свяціцеля Мікалая ў Вільні, удзельнічаць беларускім святарам у працы кансісторыі, спыніць праследаванне прываслаўных святароў за ўдзел у беларускім руху⁴.

Беларуская грамадскасць, якая ядналася вакол прываслаўнай царквы, дзейнічала ў двух накірунках: шляхам асветніцтва - праз выданні, перыядычны друк - і праз адстойванне сваіх інтарэсаў перад дзяржаўнымі структурамі і царкоўнай іерархіяй. Царкоўна-грамадскія арганізацыі - Беларускае прываслаўнае дэмакратычнае аб’яднанне (БПДА; створана ў 1927 г., друкаваны орган газета “Прываслаўная Беларусь”; рэдактар Вячаслаў Багдановіч), Цэнтральны беларускі камітэт прываслаўных (ЦБКП; створаны на з’ездзе прываслаўных беларусаў ў 1930 г., старшыня Фёдар Вернікоўскі, друкаваны орган “Сьветач Беларусі”) і іншыя - супрацьстаялі паланізацыі, дамагаючыся беларусізацыі прываслаўнай царквы праз дэмакратызацыю царкоўнага кіравання, прызначэнне ў прыходы з пераважна беларускім насельніцтвам беларускіх святароў, выкарыстанне беларускай мовы ў царкве, сістэме духоўнай адукацыі, царкоўнай адміністрацыі.

Найбольш выразную царкоўную і грамадскую пазіцыю меў Цэнтральны беларускі камітэт прываслаўных, мэтай якога, паводле статута, было аб’яднанне прываслаўных беларусаў дзеля абароны сваёй веры, умацаванне хрысціянскай маралі на нацыянальным грунце. Камітэт узначаліў Фёдар Вернікоўскі, актыўны ўдзельнік

грамадскага руху за беларусізацыю праваслаўнай царквы, у 1918 г. сябра рады БНР, старшыня культурна-асветнага таварыства “Заранка”, “Прасвета”, адзін з заснавальнікаў Беларускага царкоўнага брацтва і Радашковіцкай гімназіі. Як сцвярджаў орган камітэта “Сьветач Беларусі” (1931—1933; рэдактар У.Більдзюкевіч), галоўнай задачай ЦБКП ёсць “паглыбленне і ўмацаванне рэлігійнай сьвядомасці праваслаўных беларусаў праз беларусізацыю царквы... ЦБКП – першая беларуская праваслаўная арганізацыя, якая стаіць на варце праваслаўнай веры, памятаючы, што не расійскае і не польскае, а толькі кефалічнае праваслаўе на Беларусі можа захавацца сярод беларускага народа”⁵. Ацэньваючы гістарычную ролю праваслаўя на беларускіх землях, праваслаўны чынік у этнатворчых працэсах, яго ролю ў фарміраванні беларускай культуры XII—XVII стст., сябры і прыхільнікі ЦБКП разглядалі “праваслаўную справу... за сваю нацыянальную справу”: “для нас, беларусаў, праваслаўная царква – гэта наш нацыянальны скарб. Праваслаўнае беларускае грамадства павінна аб’яднана і салідарна выступіць у абарону праваслаўнай веры”, – пісаў “Сьветач Беларусі” (1933, № 1).

Дзейнасць камітэта разгарнулася на тэрыторыі Віленскай, Гродзенскай і часткова Пінскай епархій, але не дасягнула шырокага размаху як з прычыны адмоўнага стаўлення ўлад, так і з-за слабой падтрымкі народа.

Беларускае праваслаўнае дэмакратычнае аб’яднанне на чале з паслом у польскім сейме Вячаславам Багдановічам у праграмных артыкулах свайго друкаванага органа – газеты “Праваслаўная Беларусь” – заяўляла, што разглядае царкву як найважнейшую галіну жыцця народа і звярталася да тых беларусаў, якія “ў сваім жыцці не адпалі ад сваёй веры і нацыянальнасці”. У артыкуле “Нацыянальная мова ў праваслаўнай царкве” прапаіерэя Л.Голада выказана падставовая пасылка, якая сведчыць пра разуменне глыбіннай сувязі духоўнага і свецкага пачаткаў: “Асновай усялякай культуры ёсць культ, рэлігія”⁶.

Разумеючы важнасць спалучэння хрысціянства і нацыянальнай ідэі, аб’яднанне дэкларавала наступныя мэты: выкарыстанне беларускай мовы ў казаннях, навучанне Закону Божаму па-беларуску, уладкаванне царквы на прынцыпе саборнасці з удзелам свецкіх асоб у царкоўным кіраўніцтве, захаванне кананічнай залежнасці царквы ад Маскоўскай патрыярхіі. Апошні тэзіс вынікаў з разумення непаўнавагаснасці аўтакефаліі праваслаўнай царквы ў Польшчы, інспіраванай палітычнымі мэтамі польскай дзяржавы. Лідэр БПДА В.Багдановіч пісаў, што “для сапраўднай аўтакефаліі важна вярнуць царкве яе ўнутраную свабоду, якую яна страціла прымусова навязаным кансісторскім строем і некананічнай ерархіяй”⁷. Акрамя названых, у Вільні дзейнічалі Беларускі нацыянальны камітэт, які

выдаваў часопіс “Голас праваслаўнага беларуса” (лістапад-снежань 1931; рэдактар-выдавец А.Маркевіч, выйшлі два нумары). Сярод іншых культурна-асветных арганізацый, якія гуртаваліся вакол праваслаўнай царквы, былі “Прасвета”, “Беларускі нацыянальны камітэт”, Беларуская праваслаўная група студэнтаў Віленскага універсітэта, Беларуская праваслаўная рабочая арганізацыя, Саюз беларускай праваслаўнай моладзі ў Вільні, Аб’яднанне груп праваслаўных беларусаў Віленскай епархіі, Таварыства імя мітрапаліта Пятра Магілы ў Навагрудку і інш.

У Беларускай хрысціянска-дэмакратычнай партыі была створана праваслаўная фракцыя, якая выдавала свой часопіс “Царква і народ”. Іх асветная і прапагандысцкая дзейнасць была накіравана на:

- выданне беларускіх малітоўнікаў і падручнікаў;
- пастаўленне ў беларускія прыходы беларускіх святароў;
- падрыхтоўку беларускага святарства ў Віленскай духоўнай семінары па адпаведных праграмах;
- царкоўнае ўладкаванне на прыпыцце саборнасці;
- неўмяшанне дзяржавы ў справы царквы;
- магчымасць ствараць царкоўныя брацтвы;
- скліканне агульнага царкоўнага сабору.

Да руху за беларусізацыю праваслаўнай царквы адносіліся (або прымыкалі) такія вядомыя беларускія грамадска-культурныя і палітычныя дзеячы, як А.Луцкевіч, Р.Астроўскі, С.Рак-Міхайлоўскі, Ф. Вернікоўскі і інш.

Ва ўмовах суперніцтва на тэрыторыі Заходняй Беларусі польскіх і расійскіх уплываў надзвычай важным было пытанне мовы ў праваслаўнай царкве. Пад уплывам украінскай і беларускай грамадскасці пытанне пра мову набажэнстваў і мову пропаведзі неаднаразова абмяркоўвалася Сінодам праваслаўнай царквы ў Польшчы. Яшчэ ў 1922 г. Сінод дазволіў дапушчэнне ў царкоўна-славянскай мове ўкраінскага вымаўлення для Вальнскай епархіі, а ў 1924 г. была пастанова Сінода пра магчымасць, калі гэтага жадаюць прыхажане, ужывання пры чытанні царкоўна-славянскіх тэкстаў украінскага, беларускага, польскага, чэшскага вымаўлення, а таксама ўжывання названых моў у тых богаслужбовых чынах, тэксты якіх перакладзены і ўхвалены вышэйшымі царкоўнымі ўладамі. Акрамя таго, дазвалялася прамаўленне казанняў і царкоўных павучанняў на мове мясцовага праваслаўнага насельніцтва, а таксама рэкамендавалася выкладанне Закону Божага на роднай мове.

У беларускай праваслаўна арыентаванай перыёдыцы 1920-1930-х гг. шырока абмяркоўвалася пытанне выкарыстання беларускай мовы ў выкладанні Закону Божага, які быў абавязковым прадметам у дзяржаўных пачатковых школах. Як сярод прыхаджан беларускіх епархій ПАЦ ў П, так і сярод духавенства пераважала думка, што

мовай навучання Закону Божаму павінна быць родная мова, бо іншай (польскай ці рускай) дзеці проста не ведалі. Праваслаўная царкоўная іерархія ў гэты час не нярэчыла і нават хадайнічала перад польскімі ўладамі аб забеспячэнні канстытуцыйнага права навучання на роднай мове Закону Божаму ў польскіх школах, дзе былі праваслаўныя вучні. Беларуская грамадскасць выказвалася за пашырэнне ўжывання беларускай мовы ў царкве, але толькі ў казаннях, дадатковых богаслужэннях (трэбах), у царкоўным справаходстве і адміністрацыі. Усе грамадскія арганізацыі праваслаўнай арыентацыі на той час выказаліся за захаванне ў якасці літургічнай царкоўна-славянскай мовы. Галоўным аргументам было адсутнасць перакладу Святога Пісання.

Адначасова была створана Беларуская камісія з багасловаў і мовазнаўцаў для падрыхтоўкі і выдання падручнікаў па рэлігіі. Найбольш плённай была дзейнасць сябра названай камісіі Сяргея Паўловіча (1875-1940), культурна-асветнага дзеяча, педагога, выпускніка Кіеўскай духоўнай акадэміі, дырэктара Віленскай беларускай гімназіі, дзеяча ТБШ. Згодна з планам гэтай камісіі ў 1926 г. у Вільні выйшла ўкладзеная Сяргеем Паўловічам “Свяшчэнная гісторыя Старога Завету”, а праз дзесяць гадоў у сінадальнай друкарні ў Варшаве выйшла яго стараннем і “Свяшчэнная гісторыя Новага Завету. Падручнік для беларускіх школаў і самаадукацыі” (перавыдадзена БАПЦ у 1964 г.). Яны былі рэкамендаваны святым Сінодам у якасці афіцыйных падручнікаў для ўсіх школ беларускіх епархій. Пад рэдакцыяй Сяргея Паўловіча ў 1933 г. быў выданы таксама “Праваслаўны малітваслоў на царкоўна-славянскай і беларускай мовах” і “Першая навукa Закону Божага. Падручнік для пачатковай школы (I-V аддзель)” (Варшава, 1935), якія таксама былі прыняты да выкарыстання ў беларускіх школах і гімназіях і высока ацэнены не толькі праваслаўнай, але і каталіцкай грамадскасцю і прэсай.

Гэтая ж камісія выдала “Беларускі лемантар” з малітвамі і кароткім нарысам Старога Завету і Новага Завету (Вільня, 1936; малюнкi зрабілі мастакі У.Паўлюкоўскі, Я.Драздовіч і М.Васілеўскі). Мэтай гэтага выдання было дапамагаць навучанню дзяцей дома чытаць па-беларуску і вывучаць Закон Божы на роднай мове.

У 1928 г. пад напорам беларускага і ўкраінскага рухаў мітрапаліт Дзіянiсiй даў дазвол на пераклад Святога Пісання, на ўжыванне ўкраінскай мовы ў казаннях, у выкладанні Закону Божага. 17 лютага 1933 г. у адказ на шматлікія просьбы і мемарандумы беларускай грамадскасці Сінодам АПЦ у П разглядалася пытанне беларусізацыі праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі. У выніку абмеркавання была прынята рэзалюцыя, у якой гаварылася: “Даручыць Віленскаму епархіяльнаму кіраўніцтву прадставіць св. Сіноду свае меркаванні аб

практычным ажыццяўленні тых пажаданняў, якія маглі б задаволіць грамадскасць; даручыць епархіяльнаму кіраўніцтву прыняць меры да спынення недапушчальных выступаў прадстаўнікоў беларускай грамадскасці горада Вільні”⁸.

Ажыўленне беларускага руху пачалося ў 1930 г. у сувязі з падрыхтоўкай правядзення царкоўнага сабору. У сакавіку 1930 г. у Вільні праходзіў з’езд праваслаўных беларусаў, на якім бралі ўдзел група А.Луцкевіча (выдавала часопіс «Наперад»), прадстаўнікі Віленскага, Ваўкавыскага, Маладзечанскага паветаў, дэлегаты ад выкладчыкаў, студэнцтва. Прывітанне ўдзельнікам сабора прыслаў мітрапаліт усяе Польшчы Дзіянісій. У час з’езду праходзіла дыскусія аб характары праваслаўнай царквы і яе ролі ў лёсе Беларусі. Большасць схілялася да думкі, што праваслаўе было гістарычна нацыянальнай царквой беларусаў, але страціла свае нацыятворчыя і еднаючыя якасці на працягу XVII - XIX стст. У рэзалюцыі ставіліся задачы павароту праваслаўнай царквы да патрэбаў беларускага народу.

Аднак нягледзячы на ўсе спробы супрацьдзеяння з боку ўкраінскай і беларускай грамадскасці, паланізацыя праваслаўнай царквы працягвалася. У сярэдзіне 1930-х гг. пачалі праводзіцца царкоўныя службы на польскай мове. Да мясцовых епіскапаў ішлі лісты са шматлікімі подпісамі прыхаджан і з просьбай захаваць царкоўна-славянскую мову ў набажэнствах, а беларускую ў казаннях і выкладанні Закона Божага. Былі і скаргі духавенства на прымус з боку мясцовых улад, аб чым гаварылася на Сінодзе 27.02.1937 г. Царкоўныя іерархі атрымлівалі скаргі ад благачынных і святароў на мясцовыя ўлады, якія распіньвалі неўжыванне польскай мовы як нелаяльнасць да дзяржавы, пагражаючы звальненнем з прыхода⁹.

Далейшая паланізацыя праваслаўнай царквы паскорылася пасля прыняцця дэкрэту прэзідэнта польскай рэспублікі аб адносінах дзяржавы да царквы (1938 г.), які ставіў праваслаўную царкву ў поўнае дзяржаўнае падпарадкаванне. Параграф 7 дэкрэта прадпісваў, што афіцыйнай мовай царкоўных улад і ўстаноў можа быць выключна мова польская.

Канкрэтныя дзеянні беларускіх грамадска-культурных арганізацый праваслаўнай арыентацыі былі накіраваны на абарону праваслаўных цэркваў і прыходаў, якія масава зачыняліся ў 1920-1930-я гг., на стварэнне ў Вільні асобнага беларускага прыходу, дзе б прыхадское жыццё вялося “ў беларускім духу”, на адстойванне сваіх інтарэсаў у польскім сейме і сенаце, іншых дзяржаўных структурах.

Беларуская праваслаўная публіцыстыка 1920-1930-х гг. адлюстравала выразнае імкненне часткі інтэлігенцыі, якая зразумела выключную ролю царквы ў гістарычным лёсе Беларусі, самай наблізіцца да царквы і спрыць павароту святарства, духоўнай іерархіі

да патрэб беларускага грамадства. Значная частка праявіла імкненне быць у саюзе з духоўным саслоўем і царкоўнай іерархіяй, іншыя заставаліся ў апазіцыі як да дзяржаўных, так і да царкоўных структураў. Нягледзячы на супярэчнасці, сумесная праца заходнебеларускай інтэлігенцыі і святарства ў 1920-1930-я гг. мела немалыя здабыткі – гэта найперш выданне кніг, падручнікаў, выкарыстанне беларускай мовы ў царкве, абмеркаванне балючых праблем царкоўнага і грамадскага жыцця на старонках праваслаўнага перыядычнага друку.

¹ Papieczynska-Turek M. Miedzy tradycja a rzeczywistoscia: Panstwo wobec Prawoslawia 1918-1939. - Warszawa. 1989. -- S. 59.

² Мартос Афанасий, архиепископ. Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни. - Буэнос-Айрес, 1966. – С. 266.

³ Касяк І. 3 гісторыі Праваслаўнай Царквы беларускага народу. - Нью-Ёрк., 1956. - С. 49, 50.

⁴ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Ф.3, воп.1, спр. 198.

⁵ Светач Беларусі. – 1931. - №1(4).

⁶ Праваслаўная Беларусь. – 1927. - №1.

⁷ Праваслаўная Беларусь. – 1927. - №5.

⁸ Светач Беларусі. – 1933. - №1.

⁹ Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Ф.605, воп.11, спр.1123, л.16.

Е.А. Савченко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГОВ-ХРИСТИАН

“Нет никакого высшего искусства, как искусство воспитания. Живописец и ваятель творят безжизненную фигуру, а мудрый воспитатель создает живой образ, смотря на который радуется Бог и люди” (Св. Иоанн Златоуст).

Человек как образ и подобие Божие – вот основной постулат, занимающий центральное место в теории и практике религиозного воспитания. История христианской педагогики богата именами людей, внесшими определенный вклад в развитие идей воспитания личности.

Ян Аммос Коменский (1592-1670) – епископ, выдающийся славянский педагог и богослов, автор трудов “Великая дидактика”, “Отверстая дверь языков”, “Мир в картинках”, “Материнская школа”, известная также как “Школа детства” и других, первостепенное значение придавал раскрытию естественных сил человека, природному влечению ребенка к добру, знанию, свету. Обоснованно изложил Я.А.Коменский принцип «природосообразности»: Господь дает душе природные силы, которые необходимо увидеть и помочь им раскрыться. Педагог призван увидеть свет в ребенке и своим прикосновением к душе ребенка дать ему возможность увидеть добро и свет в других людях.